

^ Linna vanim hoone on Abja kunagine vallamaja, mis ehitati 1897. aastal ehitusmeister Peeter Feldmanni kavandi järgi. Kuni 1950. aastani töötas siin vallavalitsus, seejärel asus siin NSV Liidu Riigipanga Abja rajooni osakond. Pärast Abja rajooni kaotamist asus hoones lasteae ja keskkooli internaat. 1970. aastate lõpus lisati majale mansardkorrus, praegu on majas 8 korterit. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

ALEVITE PÄRLEID

ABJA-PALUOJA – MULGIMAA PEALINN JA SOOMEUGRI KULTUURYPEALINN 2021

Heiki Pärdi

(ETNOLOOG)

FOTOD: AUTORI KOGU

Keset jõukat Mulgimaad, Pärnu-Valga ja Abja-Halliste-Viljandi teede ristumiskohas, Paluoja kõrtsi ning Abja raudteejaama lähedal hakkas tänapäevase nimega Abja-Paluoja väikeseks käsitöö- ja ärikeskuseks kujunema 1890. aastail. Mõisaküla-Viljandi kitsarööpmelisel raudteeliinil avati liiklus 1897. aastal. Aleviku arengule andsid hoogu ka kolm korda aastas toimuvad laadad, kusjuures septembrilaat oli üks Liivimaa kõige suuremaid veiselaatu. Juba varem oli Abja mõisa Paluoja kõrts kujunenud sealse kandi jõukate taluperemeeste kokkusaamiskohaks – „mulkide klubiks“. Abjast on meeleolukaid lugusid pajatanud kuulsaim mulgi kirjanik August Kitzberg.

Mulkide suurenev tuntus kasvatas aleviku tähtsust ning Paluoja hakati pidama Mulgimaa mitteametlikuks pealinnaks.

1908. aastal oli Paluojal 7 kivi- ja 54 puumaja umbes 600 elanikuga. Alevikul ei olnud omavalitsust, seda juhtis Abja vallavalitsus. Siin tegutses mitu seltsi: tuletõrje- ja põllumeeste selts ning laulukoor. Aleviku äritegevust vedasid kaks II gildi kaupmeest, viis talurahvakauplust, rohupood ja veel mõni suuremate firmade esindaja. Arvukalt oli Paluojal käsitöölisi: kuus kingseppa, viis rätsepat, neli tiserit, kolm pagarit, kaks maalrit, seppa, kellas- ja pottseppa, üks treial, lihunik ning aednik. Suuremaist ettevõttest

> Peatänaval Pärnu 19 asuvas 20. sajandi alguses ehitatud elu- ja ärihoones on eri aegadel töötanud kohalik algkool (1914–1919), 1950. aastate alguses asus seal rajooni tarbijate kooperatiivi peakontor ja kauplused, 2000–2010 Hansapanga kontor. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

< Stiilse välisusega, võrdlemisi algupäraselt säilinud lihtne elu-ärihoone (Pärnu 23) on ehitatud 1900. aastail. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

< 20. sajandi alguse (1918) väiksem, tüüpilise nurgauksega aguli elu-ärihoone Järve 9 on kenasti korda tehtud. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

tegutses siin Karl Londile kuuluv tuuleveski. Paluoja kõrtsis paiknes kuue toaga võõrastemaja Zum goldenen Stern. Iga nädala neljapäeval peeti alevikus turgu.

Paluoja esimene kool avati 1912. aastal majas, kus praegu asub Abja raamatukauplus (Pärnu 21). Teine, suurem kaheklassiline eraalgkool asus 1914. aastast esinduslikus tellismajas (Pärnu 19). Aleviku peatänavaks kujunes Pärnu-Valga maanteelõik, mille äärde koondus põhiline elu- ja äritegevus. Väikelinnale omaselt ühendati kõik tegevused ühe katuse alla. Üldjoontes on 20. sajandi algusest ja esimesest poolest pärit tihe hoonestus Pärnu tänava ääres võrdlemisi algupäraselt säilinud ning see annabki Abja-Paluoja iseloomuliku näo.

> Selles Abja-Paluoja peatänaval ühes silmapaistvamas hoones (1912) on algselt paiknenud erinevad ärid (1920. aastail näiteks jalanõude kauplus, M. Lapi riideäri, Johan Akeli pagariäri). 1950. aastail oli see üks Abja rajooni põhilisi haldushooneid – siin paiknes rajooni täitevkomitee mitme allüksusega, nagu üldosakond, eriosakond, haridusosakond ja maakorraldusosakond ning põllumajandusinspeksioon. Algsest ilmast on üht-teist kaduma läinud, nagu hoone keskel ülal asunud suur ärkel, uste-akende luugid. Kolm ust on muudetud akendeks. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

< Ainsa ehitismälestisena on Abja-Paluoja riikliku kaitse all 1929. aastal ehitatud pangamaja, millest hiljem sai postkontor ning kus nüüd asub Abja muuseum. Hoone kavandas arhitekt Edgar Johan Kuusik. Katusekorrus ehitati välja 1958. aastal, algselt oli katusel ainult kaks väheldast uuki. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

~ 1924. aastal ehitatud ning sellal väga moes olnud murtud katusega ja pritskrohviga viimistletud matsakavõitu puumajas asus Halliste Ühispank, alates 1934. aastast Viljandi Ühispanga Abja osakond. 1950ndatel kolis siia EKP Abja Rajoonikomitee. Seegi hoone nagu paljud teised vanemad majad on kaotanud aja jooksul hulga detaile, millest olulisemad on esimese korruse akende ja uste luugid, katusekivide asemel on eterniit ning teine välisüks on muudetud aknaks. Esifassaad on kaetud hallide plaatidega. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

1920.–1930. aastail kerkis hulk uusi hooned aleviku peatänavale, aga ka mujale: Viljandi tee, Jaama, Raudtee ja teiste väiksemate tänavate äärde. 1924. aastal ehitati Halliste Ühispanga jaoks tollal alevites väga populaarne murtud katusega matsakavõitu hoone (Pärnu 5). Aja jooksul on see välisilmes palju kaotanud, sealhulgas kena kivitakuse ja stiilsed aknaluugid. 1929. aastal ehitati uhke pangamaja, mida 1934. aastast kasutati postkontorina. Selle hoone kavandi tegi arhitekt Edgar Johan Kuusik. Teistest tollastest uusehitistest on silmapaistvamad proviisor Johan Sõrmuse omanäoline elu-ärihoone (Pärnu 32) ja Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse (ETK) stiilne maja (Pärnu 10). Erilaadse, nurgatorni ja -sissepääsuga elu-ärihoone (Veski 1) raudteejaama külje alla ehitas 1930. aastal endale kaupmees Hans Rist. Samal ajal kerkis lähedale teinegi silmapaistev ehitis (Jaama 13), kahekordne elamu-ärihoone, kus nõukogude ajal asusid miilits ja julgeolek.

> Proviisor Johan Sõrmus ehitas 1930. aastal endale peatänaväärde tellistest ning pritskrohviga viimistletud omanäolise elu-ärihoone, kus ta avas rohu- ja värvikaupluse. J. Sõrmus suri vanglas 1947, aga apteek töötas tema majas 1994. aastani, mil see tagastati pärijatele. (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

◀ Pisikese torniga nurgaärkliga, mille all oli algselt uks, ning plekk-katusega mansardkorrusega maja ehitas Abja raudteejaama juurde 1930. aastal elu-ärihooneks kaupmees Hans Rist. Hiljem asus siin Abja rajooni sõjakomissariaat. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

◀ Raudteejaama juures (Jaama 13) asuva kahekordse stiilse elu- ja ärihoone (1930. aastad) võtsid nõukogude ajal üle sisekaitseorganid: miilitsajaoskond, passilaud ja julgeolekuvolinik. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

◀ Omapäraseis trempelseinaga ja funkstiili sügemetega kahekordse elu-ärihoones (Pärnu 41) asus nõukogude ajal teenindusmaja. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

◀ Traditsionalistlik, alevites ja agulites 1920.–1930. aastail väga populaarne suurem elumaja alevi servas (Pärnu 61). (Foto: Heiki Pärdi, 2008)

› Nõukogude aja kõige esinduslikum ehitis Abja-Paluojaal on kahtlemata arhitekt Arnold Matteuse kordusprojekti (1950) järgi 1953–1958 ehitatud uusklassitsistlik kultuurimaja (Pärnu 28), ametliku nimetusega agro-zoopropaganda (!) hoone. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

^ Eesti Tarvitajateühisuste Keskühisuse (ETK) Abja osakonna ehitatud hoone (1932), mis projekteeriti ETK oma arhitektibüroos. Võrdlemisi sarnane hoone on näiteks ka Koerus. Nõukogude ajal asusid majas söökla, pood ning korterid. 2000ndatel ehitati ümber päevakeskuseks. Välisilmes on püütud säilitada algset stiili, samas on kinni pandud kaks sissekäiku. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

Praeguse nime sai alevik alles 1930ndatel. Alevi õigused, mida kohalik seltskond juba 1920. aastail oli tagajärjetult taotlenud, anti alles 1945. aastal. Viis aastat hiljem sai alevist samanimelise väikeraajooni keskus kuni aastani 1962. Uued õigused ergutasid kohaliku elu arengut, mis 1940. aastate repressioonides oli kõvasti kannatada saanud. Rajoonikeskuse perioodil töötas kohaliku tööstuse kombinat (limonaadi- ning puidutööstus, pagari-, kingsepa- ja vilditöökoda, sepikoda, jahu- ja viljaveski, fotograaf), leivatehas, saun. Sel ajal ehitati Abja-Paluojaale arhitekt Arnold Matteuse 1950. aastal koostatud kordusprojekti järgi esinduslik uusklassitsistlik kultuurimaja (samasugused olid ehitatud näiteks ka Antslasse, Jõhvi, Keilasse, Orissaarde ja Vastseliinasse). 1957. aastal sai valmis rajooni tarbijate kooperatiivi uus esinduslik terrasiitkrohviga viimistletud hoone (Pärnu 40), kus asus ka tähtsaim universaalkauplus (kaubamaja).

Alevi endise turuplatsi, hilisema peaväljaku äärde ehitati (1962) tollal moes olnud minimalistlikus stiilis hoone rajooni parteikomiteele, mis juba järgmisel aastal anti haigla käsutusse. 1964. aastal sai valmis alevi teises otsas, vallamaja naabruses 1940. aastal ehitatud Abja keskkoolihoone suur juurdeehitus. 1950.–1960. aastail ehitati Abjasse rohkesti uusi peremaju, näiteks Viljandi, Koidu, Järve, Põllu, Aia, Põhja, Nurme ja Kastani tänavaile. Oma panuse siinsesse elamuehitusse andsid Abja sovhoos, Viljandi KEKi, autobaasi ning teedevalitsuse Abja jaoskond.

1993. aastal anti Abja-Paluojaale koos mitme teise aleviga linnaõigused, viis aastat hiljem ühines linn Abja vallaga. Haldusreformi järel 2017. aastast asub Abja-Paluoja Mulgi valla keskus.

Elanike arv on Abja-Paluojaal viimastel aastakümnetel tublisti langenud: suurim oli see 1983. aastal – 1838 –, aga 2020. aastal ainult 1041. Kahanevasse linnakesse on tänapäeval lisandunud üpris napilt uusi ehitisi, suuremaist on nimetamisväärt ainult koolimaja külge ehitatud spordihoone (2010). Vanemaist ehitistest on päris paljud kahetsusväärselt kehvast olukorras, tühjad või pooltühjad ning näevad väga väsinud välja. Siiski on ka erandeid: korda on tehtud kultuuri- ja vallamaja ning kunagine ETK hoone on ehitatud ümber päevakeskuseks.

2020. aastal valiti Abja-Paluoja tänavuse aasta soome-ugri kultuuripealinnaks.

Südamlik tänu Ain Tatsile ja tema pereliikmeile lahke vastuvõtu ja sisuka teabe eest ehitustegevuse kohta Abjas 1950.–1960. aastail.

KASUTATUD ALLIKAD

August Kitzberg. Ühe vana „tuuletallaja“ noorpõlve mälestused. – Loomingu Raamatukogu nr 41–44. Tallinn, 1973

Aksel Tiideberg. Abja aastad ja inimesed. Abja, 2007

Adolf Richters Baltische Verkehrs- und Adressbücher. Band I. Livland. Riga, 1909

> Erakordselt ehedalt säilinud eramu aastast 1958, mille ehitas oma perele Juhan Tats, kohaliku haigla majandusjuht. Sama projekti järgi ehitas naabrusesse oma maja ka haigla peaarst. Pärrijad on suhtunud oma isakodusse (praegu suvekodu) äärmise hoolivusega, püüdes lisaks hoone välisilmele hoida ehedana ka sisekujundust ja sisustust. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

> 1950. aastate modernismi vaimus ehitatud eramu (Järve 12) valmis 1962. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

> 1962. aastal funktsionalistlikus laadis ehitatud lamekatusega bussijaamahoone tehti ümber 1980. aastate lõpus. (Foto: Heiki Pärdi, 2016)

✓ Üks väheseid viimastel aastakümnetel Abja-Paluojaale ehitatud avalikke hooneid on spordihoone, mille 2010. aastal kavandas ja ehitas AS Amhold. (Foto: Heiki Pärdi, 2020)

